

В. І. ІВАЦЬКИЙ

ГРЕКО-ТАТАРСЬКА ТА ГРЕКО-ЕЛЛІНСЬКА ІДЕНТИЧНОСТІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Аналізуються механізм та засоби взаємовпливу політичної влади та грецької ідентичності в Україні. З'ясовано місце політики коренізації в УСРР в процесі утворення двох ідентифікацій – греко-татарської та греко-еллінської.

Ключові слова: грецька ідентичність, «коренізація», греко-татари, греко-елліни, політичне управління етнічною ідентичністю.

Анализируются механизм и средства взаимовлияния политической власти и греческой идентичности в Украине. Выяснено место политики коренизации в УСРР в процессе появления двух идентификаций – греко-татарской и греко-эллинской.

Ключевые слова: греческая идентичность, «коренизация», греко-татары, греко-эллины, политическое управление этнической идентичностью.

The paper demonstrated the mechanism and the mutual funds of political power and the Greek identity in Ukraine. Found place of the USSR's indigenization (korenization) policy on the appearance of two identities – Greek-Tatar and Greek-Hellenic.

Key words: Greek identity, Korenization, Greek-Tatars, Greek-Ellins, political management of the ethnic identity.

В Україні налічується 136 національних¹ та 82 релігійні соціальні ідентичності. Їх діяльність організовано у роботу близько 1600 об'єднань, з яких 45 мають всеукраїнський статус². Однією з таких чисельних та впливових в Україні соціальних ідентифікацій є грецька етнічна. За даними перепису 2001 р. в Україні мешкає 91,5 тисяч осіб, що визначили себе греками, з них 77,5 % у Приазов'ї Донецької області. Така локалізація носіїв дозволила їм політично активній частині організуватись у Федерацію грецьких громад України. Центром громади стало місто Маріуполь³. У Маріуполі функціонує консульство Греції та Кіпру, які вважаються метрополіями греків світу. Тобто маріупольських греків розглядають частиною цілого – діаспорою Греції. Грецька громада Українського Північного Приазов'я (надалі – УПП) вважає своєю «історичною батьківщиною» Грецію і на цій підставі має розвинені стосунки із представництвами Грецької Республіки та діаспори.

Проведено низку досліджень щодо інших аспектів «коренізації» в Україні. Йдеться про дисертаційну роботу Нечипоренко З. В. «Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР»⁴. Етнокультурний розвиток грецької спільноти Приазов'я плідно досліджений відомим маріупольським науковцем І. С. Пономарьовою. Слід окремо відмітити монографію «Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XIII – початок XXI ст.)»⁵, яка, по суті, є енциклопедією історії та культури греків Українського Північного Приазов'я. Політика «еллінізації» греків УПП є об'єктом кількох публікацій Л. Д. Якубової, наприклад статті «Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків (середина 20-х – 30-ті рр. XX ст.)». Увагу було зосереджено на мовному аспекті «еллінізації»⁶. Особливої уваги заслуговує також дисертаційне дослідження В. В. Баранової «Греки Приазов'я: етнічна самосвідомість та мова»⁷, виконане у Російській Федерації.

Грецька ідентичність з'явилась у Приазов'ї разом із спільнотою мігрантів православних християн Константинопольського патріархату з Криму, яких у Російській імперії називали «греки» або синонімом «ромеї» у значенні конфесійної спільноти. Нащадки тієї конфесійної спільноти-мігранта нині йменуються греками у етнополітичному сенсі.

Політизація носіїв та самої грецької ідентичності розпочалась разом із поширенням у Російській суспільно-ідеологічній думці націоналістичного сприйняття політичного простору. Актуальність національних ідентифікацій починалась із права націй на самовизначення. Тобто кожна група індивідів із певними спільними «національними» ознаками мають право на створення власної держави.

З боку офіційної радянської влади втручання в процесі творення грецької ідентичності окреслено політикою коренізації партійно-керівних кадрів. Адмініструванням політики коренізації мав зайнятися Відділ Національних меншин при Народному комісаріаті внутрішніх справ УСРР, створений 1922 р.⁸, а також Центральна комісія національних меншин з 1924 р. Основні напрями та завдання коренізації було визначено в декреті всеукраїнського ЦВК і Раднаркому «Про заходи забезпечення рівноправності мов...» від 1 серпня 1923 р. Згідно з цими постановами кожен народ мав змогу використовувати рідну мову під час засідань рад різного рівня, заповнювати офіційні документи власною мовою, формувати склад керівних органів своїми представниками, мати освіту і літературу також рідною мовою.

Спираючись на зазначені правові статuti, розгорнулася політика «еллінізації», «татаризації» та «романізації» серед греків Української СРР. Для управління зазначеними процесами було створено грецьку секцію Центральної комісії у справах національних меншин при ВУЦВК. Протягом 1924–1925 років секція виробила систему заходів щодо етнокультурного відродження мариупольських греків. Отже, грецьку ідентичність було зафіксовано в діяльності реального політичного суб'єкта влади. По-перше, це інститути влади: саму грецьку секцію при ВУЦВК та її представництва на місцях – 28 грецьких сільрад у населених пунктах з переважною кількістю грецького населення. По-друге, створення кордонів для носіїв ідентичності – постановою Президіуму ВУЦВК від 19 січня 1926 р. передбачено створення шести грецьких районів. По-третє, музей із його популяризаторською та дослідницькою етнографічною роботою. По-четверте, заклади освіти «рідною мовою». По-п'яте, публікації ЗМІ, література мариупольських греків та вистави грецького театру.

Задля встановлення чисельності греків, їх районування було проведено низку переписів населення. Переписом 1926 р. було виявлено чисельні анклав «грецького» населення у Мариупольському та Сталінському округах – загалом 63 населених пункти⁹. На основі отриманих переписом відомостей з'явилась можливість автономізації певних районів із домінуванням «грецької національності» серед місцевого населення. Грецька секція запланувала шість грецьких районів та двадцять вісім грецьких сільрад.

Національні райони та сільради своїми заходами та самим фактом існування стверджували політичний зміст грецької ідентичності. Вона, завдяки такому політичному значенню, ставала важливою рисою життя. В одному з таких районів, Великоянісольському, було заплановано: «Забезпечити переклад вивісок установ з текстом національною мовою; У будинках культури та червоних кутках вивішувати лозунги національною мовою; Активу послідовно займатись питанням

ліквідації національної неграмотності; Забезпечити перевід на національну мову діловодства Богатирського, Камарського, Улаклицького, Первомайського сільрад на тюрко-татарську, Константинопольської – на еллінську; Закупити спеціальну літературу національною мовою; Комплектувати штат установ національними кадрами за рахунок кращих ударників та колгоспників¹⁰.

Носію грецької ідентичності в умовах політики «коренізації» відкривались можливості швидкого кар'єрного зростання, що надавало практичного значення ідентифікації. З іншого боку, постійна увага на ознаках грецькості фіксувала їх – робила стереотипом. Більше того, саме ті ознаки, які активізувала влада, і ставали ознаками грецькості – маркерами грецької ідентичності.

Серед таких маркерів насамперед виділяється мова. Саме мова, за визнанням того часу, є ознакою національності. Для з'ясування особливостей рідної мови приазовських греків у 1925 р. було споряджено комісію ВУЦВК з обстеження грецького населення Сталінського та Маріупольського округів. На підставі отриманих звітів комісії щодо схожості говірок греків з димотикою (народна грецька мова, сучасна офіційна мова Греції) на Першій всесоюзній нараді з питань освіти та культурного будівництва серед греків СРСР у 1926 р. у Ростові-на-Дону офіційною мовою греків Приазов'я мала стати літературна мова Греції. Іншу частину греків – тюркофонів віднесено до татаромовних, тобто їх офіційною мовою мала стати кримськотатарська. Інститути влади розпочали «відроджувати» рідну мову греків. Паралель «грек» – «грецька мова» – «мова держави Греція» давалась взнаки при виборі «рідної» мови маріупольських греків. Такі зусилля влади зустріли супротив, проте через відсутність письмових норм для кожного з різновидів усних норм у грецьких селах все ж новогрецька зайняла місце офіційної та рідної або ж «національної» мови греків України. При тому, що тільки груп діалектів налічувалось п'ять.

Закріплення новогрецької на позиції ознаки грецької національності проходило через офіційну документацію національних сільських та районних рад, шкільну і партійну освіту, літературу та театр. Література виконувала функції зразка письмової норми мови, а театр – зразка усної норми мови¹¹. За сприяння грецької секції при ВУЦВК з'явилися Костан, Костоправ, Шаповалов – одні з перших письменників маріупольських греків, які взялися створювати власну грецьку мову – загальнозрозумілий зразок для всіх маріупольських греків-еллінофорів. Влада зі свого боку сприяла створенню періодичних видань національною мовою – це газета «Коллективістис» та аркуш-вкладиш у газеті Приазовський пролетар. Видання виходили новогрецькою мовою. Таку саму мову мали використовувати актори маріупольського грецького театру: «Забезпечити переклад п'єс національною мовою», «... театр є основним і має обслуговувати все грецьке населення України...», «Зайнятись підготовкою п'єс, проводячи систематичні заняття еллінською мовою, запросивши педагога-елліна з грецької мови, з артистами»¹².

Фіксування новогрецької мови у статусі рідної мови маріупольських греків продовжувала система освіти, що створювалась органами радянської влади. Це пункти лікнепу, початкова та середня школи, партійні курси національної мови та педтехнікум. Тільки в Маріупольському окрузі шкіл, що обслуговують еллінське населення: чотирирічок – 16; семирічок – 9; серед греко-татар: чотирирічок – 10 та семирічок – 6. У тому ж районі гуртків грамоти для комуністів «всього нацмо-

вою 20 груп, з них: еллінською – 16, татарською – 4»¹³.

Так, наприкінці 1931 р. намічалось «перевести не менш ніж 50% лікнепу на грецьку мову. Охопити не менш за 25% грамотного грецького населення школами для впровадження національної грамотності, а також організувати школи для навчання партійних та радянських працівників грецькій мові»¹⁴. З метою найшвидшого запровадження постанови Уряду про еллінізацію національного району – районо пропонує організувати «один піврічний лікнеп (еллінський) для сільського активу: сільради, кнс, сільбуду. Відвідування – обов'язкове. Керівництво лікпунктом покладається на тов. Елевтеріаді»¹⁵. Така сама увага приділялась і партійній еліті нацрайонів та національних сільських рад: «Комісія нацмен вважає за необхідне для підготовки радянських кадрів /греко-еллінських та греко-татарських/ організувати 3-місячні курси на місцях по сільрадам з охопленням: Саргана, Мангуш по 40, Урузф, Старий Крим, Келлерівка, Чермалик, Македонівка по 30 осіб, всього 270 осіб... Зайняття загалом мають поставити собі за мету навчити курсанта читати та писати своєю рідною мовою»¹⁶.

Окрім мови, ознаками ідентичності були оригінальні риси одягу, побуту, звичаїв та їжі. Закріпленню цих ознак слугував музей та етнографічні виставки. Демонстрація ознак фіксує їх у пам'яті людей і також робить стереотипом – продемонстрована на виставці, визнана владою національна риса стає маркером ідентичності.

Маріупольський краєзнавчий музей створив грецьку секцію і отримувал на її утримання необхідну фінансову підтримку від Маріупольського окрвиконкому. Влада вживала заходів аби демонструвати грекам зразки їх національного побуту – фактично навчали носіїв грецької ідентичності як бути греком у побуті. Наприклад, «Виставку грецького відділу при музеї краєзнавства ... буде перебросено у Мангуш та Саргану на час районних з'їздів»¹⁷. Тобто еліта мала ознайомитися з тим, що таке грецькість на практиці. Такій меті слугували й «національні вечори». Наприклад, навесні 1929 р. проведено «Вечір національних меншин», який відбувся для делегатів окружного з'їзду рад¹⁸.

Окрім мовної та етнографічної політики, владні інститути фіксували і саму грецьку ідентичність. Переписи населення та особисті громадянські документи, в яких людина повинна була детермінувати себе із пропонованого переліку відомих на той час національностей. Національне самовизначення відбувалось за встановленою схемою: яка мова – така і нація. Наприклад, у списках комуністів-робітників графа «національність» могла містити самоідентичність, відповідну мовній: «греко-татар, греко-еллін», а «рідна мова»: «турецько-татарський, кримсько-татарський, татарський, грецький, еллінський, греко-еллінський, греко-татарський»¹⁹.

Розділення серед маріупольських греків на дві групи відбулося за мовною ознакою, яка в часи коренізації була ключовою для розбудови владних інститутів та їх функціонування, підбору кадрів. Коренізація маріупольських греків перетворилась на еллінізацію та татаризацію. І, відповідно, на закріплення двох видів грецької ідентичності – греко-татарської та греко-еллінської. Так, у Списку «Партія за національною» містилися графи «греко-татари» та «еллінці»²⁰. Тобто мовна відмінність та завдання коренізації сприяли інституційному розділенню грецької ідентичності на два підвиди.

Заданий курс підтримували місцеві ЗМІ. Подібна термінологія з'явилась із необхідністю позначати заходи коренізації для одних та інших, а популяризація

цих термінів проходила за допомогою ЗМІ. Наприклад, така термінологія активно застосовувалась наприкінці 20-х, коли розпочалась «еллінізація» (1928 р.)²¹ та «татаризація» (1929 р.)²² шкіл Маріупольського та Сталінського округів.

Розрізнення двох створених груп серед греків, фактично запровадження двох нових соціальних ідентифікацій, проводилось не тільки у сфері використання мови, але й культурно-побутовому плані: наприклад, на вечорі національностей та в етнографічних виставках «греко-татари» та «греко-еллінци» презентувались окремо. Не як одна нація, а як дві: наприклад, у переліку учасників виставки обидві групи перелічені як самодостатні національності разом із ассирійцями, німцями та євреями. Тобто таке позиціонування груп розділяло їх на дві нації з власними маркерами. І найголовніше – представники влади в такій презентації пізнавали їх як дві різні групи, визначаючи і маркери їх ідентичності окремо один від одного.

Політика еллінізації та татаризації проводилась до 1938 р. коли було закрито останні школи із грецькою та татарською мовами навчання, грецький театр, грецький педтехнікум та розпочато серію репресій проти маріупольських греків, яка відома в сучасній історіографії як «Грецька операція».

На початку існування радянської влади грецька ідентичність стала суспільно-політичним інструментом. Легітимація влади за допомогою створення інститутів влади для носіїв грецької ідентичності, виділення групи осіб за ознаками грецькості відбувались двома окремими лініями заходів – еллінізація і татаризація.

Еллінізація і татаризація, охопивши ЗМІ, середню та початкову, партійну освіту, лікнепи, етнографічну роботу, літературу і театр, сприяли подальшому перетворенню грецької ідентичності у етнонаціональну. Грецькість розумілась як політична ознака, а її носії – як частина соціальної групи осіб, які мають відношення до Греції. Протягом політики еллінізації було вироблено систему ідентифікаційних ознак (маркерів ідентичності) для носіїв еллініської ідентичності: мова, обряди, одяг, їжа, антропологічні особливості та самоназва «греко-еллінци» та «греко-татари».

Тобто дії офіційної влади в рамках політики коренізації ствердили етнонаціональний зміст грецької ідентичності, надали їй практичного значення. В рамках означених заходів грецька ідентичність отримала практичне значення для її носіїв. Національне самовизначення мало вплив на політичні процеси навіть на місцевому рівні – грецькі сільради, міжокружні з'їзди греків тощо. Втручання політичної влади перетворило грецьку ідентичність у національну, греки стали частиною діаспори. Більш того, внаслідок двох ліній політичного впливу – еллінізації і татаризації – виникло дві нові ідентифікації – «греко-татари» і «греко-еллінци». Отже, політичний простір може формувати нові ідентифікації: справа лише за інструментарієм. І для України можливе формування державної етнополітичної ідентичності поверх етнічних.

1. *Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року: Державний комітет статистики України / За ред. О. Г. Осаулєнка. – К., 2003. – 245 с.* 2. *Лойко Л. І. Етнополітична суб'єктність громадських організацій етнічних меншин України: Дис. ... д-ра політ. наук. – К., 2006. – 473 с.* 3. *Сайт Федерації грецьких товариств України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.greeks.ua/content/kontakti_ua/ua* 4. *Нещипоренко З. В. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УРСР: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2006. – 20 с.* 5. *Пономарьова І.*

С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.) / Історико-етнографічне дослідження. – К.: Реферат, 2006. – 300 с. **6.** *Якубова Л. Д.* Мовна проблема та культурне життя маріупольських греків (середина 20-х – 30-і рр. XX ст.) // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 82–125. **7.** *Баранова В. В.* Греки Приазовья: этническое самосознание и язык: Дис. ... канд. ист. наук. – СПб., 2006. – 214 с. **8.** ДАДО. – Ф. 74, оп. 1. – Спр. 68. **9.** *Концерт* грецького театру // Приазовський пролетарий. – 1937. – 14 квітня. – № 85. **10.** *2 З'їзд* грецького нац. району 8.11–10.11 1931 р. // ДАДО. – Ф. Р 1346, оп. 1. – Спр. 222. **11.** *Протокол* Міжвідомчої наради... // ДАДО. – Ф. 11, оп. 1. – Спр. 214. **12.** *Протокол* бюро райкому за 1931 р. // ДАДО. – Ф. 152, оп. 1. – Спр. 56. **13.** *Протокол* бюро Мангуського райкому за 1929 р. // ДАДО – Ф. Р 1346, оп. 1. – Спр. 165. **14.** *Протоколи* бюро Мангуського райкому за 1929 р. // ДАДО. – Ф. Р 1346, оп.1. – Спр. 249. **15.** *Виставка* грецького відділу при музеї краєзнавства // Приазовський пролетарий. – 1929. – 14 лютого. – №37. – С. 4. **16.** *Вечір* національних меншин // Наша правда. – 1929. – 24 квітня. – №94. – С. 2. **17.** *Список* для нацмен-робітників греко-татар та греко-єллінів в організації КП(б)У «Азовсталь» // ДАДО. – Ф. 19, оп.1. – Спр. 299. – Арк. 8. **18.** ДАДО. – Ф. 294, оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 31. **19.** *Еллінізація* грецьких шкіл // Приазовський пролетарий. – 1928. – 21 вересня. – № 220. – С. 2. **20.** *Татаризація* шкіл у греко-татарських селах // Приазовський пролетарий. – 1929. – 19 лютого. – № 41. – С. 2.